

deerd op bijbel en gereformeerde geloofsbelijdenis. Of dat ook betekende, dat het (vrijgemaakte) kerklidmaatschap voorwaarde was voor het partij lidmaatschap is onduidelijk. Of diende het GPV als elke andere partij leden te werven op grond van een beginselprogramma? Bovendien kende het verbond aanvankelijk een losse, platte organisatie en weinig ervaren politici, terwijl het diende als proeftuin voor allerlei nieuwe ideeën. Dat waren dus even zoveel recepten voor tegenstellingen en conflicten. Het verhaal van die strijd tussen de 'kerkelijke' en 'politieke' stromingen is weinig verheven, maar het resultaat is duidelijk: in de strijd om de identiteit van het GPV heeft stap voor stap de 'kerkelijke' richting moeten buigen voor de 'politieke', zodat het GPV een politieke partij als alle andere is geworden, met een eigen beginselprogramma, duidelijke politieke boodschap en efficiënte organisatie, en thans rijp is voor de hoogste stap van ontwikkeling: de opheffing terwille van een samengaan met zijn ideologische dochterpartij RPF in een niet kerkelijk gebonden beginselpartij.

De opstellen in *Het Amersfoorts congres van 1948* en *Vuur en vlam* gaan dus vooral over de interne kerkelijke en partijpolitieke machinaties en ontwikkelingen, en over voormannen die ook maar mensen waren. Zij vormen deskundig en leerzaam bij tijden een ontlusterend verhaal, het verslag van de ontdekkingsreis naar eigen voorgeschiedenis van de jonge en zeer kritische vrijgemaakte generatie van nu. Dat is tevens het grootste tekort van beide bundels. De blik is vooral naar binnen gericht, de vrijgemaakte wereld wordt zelden in de bredere socioculturele context en ontwikkelingen geplaatst. De auteurs beantwoorden te weinig de vragen van de omgeving: hoe kon de vrijgemaakte minizuil ontstaan en zijn plaats in het centrum van de protestantse orthodoxe verwerven? Wat biedt het vrijgemaakte experiment? De buitenwereld heeft bijvoorbeeld meer aan een analyse en ontwikkeling van de politieke boodschap van het GPV, vanaf het begin een opmerkelijke combinatie van antirevolutionaire traditie en maatschappijkritiek. Meer aan de standpunten van zijn Haagse vertegenwoordigers in allerlei socio-politieke zaken, dan aan de finesses van hun kerk-politieke opstelling in interne vrijgemaakte discussies. Die kant van de geschiedenis en ontwikkeling van de vrijgemaakte wereld komt in *Vuur en vlam* karig aan de orde, zeker wat het GPV betreft. Afgezien dan van een bijdrage over de denkwereld van Piet Jongeling, uit de beginjaren 1948-1958 dat hij hoofdredacteur van het *Gereformeerd Gezinsblad* was, enigszins aangevuld door een bijdrage van Willem Bouwman over de huisideoloog van het GPV, dr. A. J. Verbrugh, in *Het Amersfoorts congres*.

G. J. Schutte

P. de Kroon, e. a., ed., *In verband met Brabant. Beschouwingen bij het vijftigjarig bestaan van het PON* (Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland VIII; Gemert: Stichting zuidelijk historisch contact, 1997, 252 blz., ISBN 90 70641 59 3).

Deze bundel is uitgegeven omdat het Provinciaal opbouworgaan Noord-Brabant (PON) in 1997 vijftig jaar bestond. De bundel bevat een inleiding en een negental bijdragen, verdeeld in vijf ongelijke hoofdstukken, die elk weer zijn onderverdeeld in artikelen. In de hele bundel zijn mooie foto's te vinden van Brabant anno 1997.

In het eerste hoofdstuk schetst Jan Walravens onder de titel 'Lonkend perspectief of afschrikkend toekomstbeeld, het welvaartsplan voor Noord-Brabant (1947-1949)' (13-34) het ontstaan van het PON. De visie op de toekomst werd kort na de oorlog door de provincie vastgelegd in een drietal rapporten, die tezamen het welvaartsplan werden genoemd. Daarin werd aangegeven dat de opnamecapaciteit van de landbouw geen gelijke tred hield met de bevolkingsgroei

en dat industrialisatie noodzakelijk was. De angst bestond echter dat dit zou leiden tot verstedelijking en daardoor tot ontworteling. Dit zou verhinderd kunnen worden door de oprichting van een non-confessioneel bureau op provinciaal niveau. Daarom werd in 1947 het PON opgericht.

Het tweede hoofdstuk, met het artikel van Jos van der Lans, 'Een hartslag welke fel en snel was, het provinciaal opbouworgaan Noord-Brabant (1947-1997)' (35-66) gaat over de positie van het PON door de jaren heen. 'Zoals de bestuurders en ondernemers zich de onvermijdelijkheid van de industrialisatie hadden toegeëigend, zo eigende het PON zich de bezorgdheid toe' (45). Het PON bleef door de jaren heen aandacht houden voor groepen met een sociale achterstand. Het deed dit door het verrichten van studies en het verdelen van subsidies. Het hoofdstuk is geïllustreerd met ondermeer een personeelslijst, een lijst van publicaties en een stukje over de taken en doelstellingen van het PON.

In het derde hoofdstuk 'Het decor' (67-134) wordt een vijftal van de maatschappelijke veranderingen die van het PON bijzondere aandacht hebben gekregen, belicht. Het is opmerkelijk, en mijns inziens een tekortkoming, dat geen van de artikelen is gebaseerd op studies van het PON of op het handelen en beleid daarvan. Eén auteur slechts, Anita Koster, verwijst naar het werk van het PON, maar deze verwijzing heeft geen consequenties voor haar betoog.

Het heldere artikel 'Is middelbaar katholiek onderwijs nog nodig?' (69-82) begint met de adviezen uit het welvaartsplan. Daarna volgt een schets van de ontwikkelingen tot nu toe. In 'Het Bernhezegevoel' (83-104) wordt onderhouden over de ontwikkeling rond een gemeentelijke herindeling geschreven, te weten de samenvoeging van Heeswijk-Dinther, waarin de abdij van Berne is gelegen, met de gemeenten Nistelrode en Heesch. De auteur vergelijkt deze met die van de andere Noord-Brabantse gemeenten en concludeert dat er in Bernheze net als elders een moeizame start was als gevolg van de grote afstand tussen bestuur en bevolking.

Dan volgt een bijdrage over vrouwenemancipatie (105-120), waarin wordt verhaald over de enorme verandering in de positie van de Noord-Brabantse vrouwen. Maar, zo merkt de schrijfster, Anita Koster, op: 'Ik ben de enige vrouw die meewerkt aan dit PON-jubileumboek en ik schrijf over het 'vrouwen-onderwerp' emancipatie' (119).

Na een artikel over vreemdelingen, waarin wordt geschreven dat deze over het algemeen goed werden opgenomen in de gemeenschap, en een artikel over de ontwikkeling in het denken over arbeid, mens en samenleving, volgt 'Het commentaar' (165-198). In dit vierde hoofdstuk maakt Paul Kuypers de balans op van de modernisering van Noord-Brabant. Op een filosofische manier en met veel citaten betoogt de auteur dat die modernisering maatschappelijk niet is geslaagd. De veranderingen hebben geen individualisering tot gevolg gehad en dat zou wel wenselijk zijn geweest. Brabant zou meer afstand moeten nemen van haar hang naar traditie, omdat die in zijn ogen benauwend is en niet past bij modernisering.

Het vijfde hoofdstuk (201-223) tenslotte is gewijd aan een vooruitblik door de huidige directeur van het PON. Hij betoogt dat Noord-Brabant net als na de Tweede Wereldoorlog aan de vooravond van een nieuw tijdperk staat. De vragen van vijftig jaar geleden blijken nog steeds actueel te zijn. De antwoorden echter verschillen hemelsbreed.

Ernestine Smit

H. J. L. Vonhoff, *Liberalen onder één dak. WD: 50 jaar liberale vereniging* (Den Haag: Sdu uitgevers, 1998, 235 blz., f45,-, ISBN 90 12 08581 0).

Ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie